

Лучия Антонова-Василева

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин”,
Българска академия на науките, София
luch_antonova@abv.bg

Склонението на съществителните имена в българските говори в областта Гора, Република Албания

Реферат: В статията се разглежда употребата на падежни форми в българските говори в Кукъска Гора, Република Албания. Установява се, че тя е ограничена предимно при имената за лица и при названията за животни. В другите лексикотематични групи се откриват само следи от именната деklinация. Това е характерна особеност на българския език.

Ключеве слова: Диалектология, морфология, история на българския език

Abstract: The Declination of the Nouns in the Bulgarian Dialect of the Gora Region, Republic of Albania. The paper aims to study the realization of the nouns declination in the Bulgarian dialects in Gora region. The relatively better registration of the nouns inflection to the names for persons and of the names for animals is given. In the other lexical groups of names only some traces from the declination are registered. That is typical feature of the Bulgarian language.

Keywords: Dialectology, morphology, History of Bulgarian language

Една от отличителните черти на българския език в сравнение с другите славянски езици е развоят към аналитизъм. В действителност фактите показват, че макар този процес да е напреднал много в наши дни, то редица елементи от склонението на съществителните намират отражение в художествената литература от 19. век, въпреки нейната подчертана народностна основа. Това е така, защото българските диалекти и до наши дни съхраняват редица елементи от именната деklinация, въпреки че развоят към аналитизъм обхваща и народните говори. В творчеството на българските писатели-класици се срещат често агломеративни форми при названията за лица и при личните имена: „*Тая прохладна майска вечер чорбаджи Марко* [именителен падеж – Л.А.], *гологлав, по халат, вечеряше с челядта си на двора... До бай Марка* [агломератив – Л.А.], *до старата му майка и до стопанката му седяха около трапезата му рояк деца...*”¹; „*Бай Ганю* [именителен падеж – Л.А.] *в банята; Чакайте аз да ви разкажа моята среща*

---

¹ И. Вазов, *Под игото*, първо издание 1889 г., откъси от текста на произведението от Христоматия по литература за 11. клас, София, 113.

с бай Ганя” [агломератив – Л.А.]². В българския книжовен език при съществителните имена днес се използва звателен падеж при обръщенията (ПРБЕ 2012, 24–25) – напр.: *Къде отиваш, сине?; Ни ми се карай, татко!; Какво правиш, дъще?; Моля те, позволи ми, майко!* До неотдавна той се употребява редовно и при съществителните собствени имена: *Добър ден, Иване; Добре дошла, Марийо; На добър час, Пенке!* Днес подобни форми се схващат като проява на фамилиарност и просторечие, поради което се избягват. Вероятно този нов тласък в развитието към анализъм идва от влиянието на западноевропейските езици и особено на английски език. Като резултат от това вече редовно може да се чуе: *Добър ден, Иван; Кажете, Петър; Добре дошла, Мария; На добър час, Пенка!*

Общите тенденции в развоя към анализъм, характерни за българския език, може да се открият и в българските говори от областта Гора, която е разположена на границата между Република Албания и Република Косово (Младеновић 2001; Тончева 2012), въпреки тяхната териториална отдалеченост. Остатъците от падежни форми и тук се пазят в най-силна степен при съществителните, означаващи названия за лица.

1.1. Падежни форми при съществителните от м. р.

Падежни форми, отбелязани при съществителни от м. р. – роднински названия *брат, девер, зет, муж, отец, син*:

– окончание *-а* за винителен падеж ед. ч. при съществителни – преки допълнения, което по произход е свързано със стб. окончание *-а* за родителен падеж (Мирчев 1972, 37–39): при съществителното *брат*: *Овой е мой брат, имам брата тамо; Сум ошла овдека со брата*. Бор.; *Сум жєнила брата шиштдечк’и*. Шищ.; при съществителното *муж* ‘мъж’: *Жєна мѡж да напуди мѡжа*. Ор.; при съществителното *син*: *Работа има сина да расте* [‘отглежда’]. Шищ;

– окончание *-а* за ед. ч. агломеративен (общ косвен) падеж при съществителни непреки допълнения, регистрирано след предлозите *от, за, без, сос*: *Назиф го имаме дєте хаджово* [‘от брата на бащата’], *дєте от брата*. Бор.; *Пѡ е мило за зєта*. Шищ.; *И мланєста* [‘невеста, булка’] *устанала бес мѡжа*. Шищ.; *Со мѡмчича, со мѡйце, со дтеца*. Шищ.;

– окончание *-у* за дателен падеж ед. ч.: *Му давам дєте брату да го чува* [‘пази, наглежда’]. Шищ. Освен при роднински названия, формите за дателен падеж са регистрирани и при названия за лица, означаващи тяхната народност: *И му ддиол рєт албаниу*. Шищ.

– окончание *-ам/-ем* за дателен падеж мн. ч., регистрирано при роднински названия, а също така и при лексеми, означаващи лица с определени професионални изяви: *Кѡй вєлем брѡчам*. Бор.; *К’е ми си пѡмоли дєверам*. Шищ.; *Да прѡй измєт мѡйсторем*. Шищ.

Окончание *-ем* за дателен падеж е отбелязано и при съществителното *люде*: *К’е им однесем обєд л’удем*. Шищ.

² А. Константинов, *Бай Ганю*, първо издание 1894-1895 г., откъси от текста на произведението от Христоматия по литература за 11. клас, София, 175.

При реализацията на падежните окончания в съчетания от съществително и определение към него, е отбелязано прибавянето на две падежни флексии: окончание *-а* към съществителното и родително-винително окончание *-го (>гу)*, което се прибавя към определението: *Сум имала ендгу брата*. Бор. Агломеративното окончание *-го (-гу)* произлиза от окончанието за родителен падеж на показателното местоимение, с което в старабългарски се образуват разширените определени форми на прилагателните (Мирчев 1972, 56–57, 65). Затова е естествено, че по същия модел към определената – членуваната форма на съществителното се присъединява окончанието за агломератив на съществителното *-а* + окончанието за агломератив *-го*, прибавено към енклитичното показателно местоимение, от което произлиза членната морфема (Бояджиев 2012, 360–365): *Йа сам имала мланеста братаго голему*. Бор.

Отбелязана е и форма за дателен падеж с окончание *-му*, присъединена към определената членувана форма: *Шо му трѐбе масторотому*. Шиц. Както личи от примера, по фонетични причини (асимиляция) или отново поради проява на непоследователност при присъединяването на падежните флексии, в този случай пред членната морфема не се реализира родително-винително окончание. Склонение на определените форми на съществителните са отбелязани в редица български диалекти в Охридско, Белоградчишко, Родопите, в района на Странджа и в тракийските говори (Кочева-Лефеджиева 2012, 51). Те се срещат и в наши дни в говора на българите от с. Бобошица, Корчанско: *Ивонин ести друшка мѐйа, и мѐш Ивонин ести първи братучѐнди. Бѐба мѐйа и бѐба мѐжутому бѐйѐе братѐйа, братучѐнди*. Боб. Различията при реализацията на падежното окончание пред членната морфема са една от специфичните особености, които възникват при съчетаването на двете тенденции в българския език – загуба на склонението и развитие на задпоставен определителен член.

Трябва да се отбележи, че при самостоятелна употреба на прилагателните, означаващи качества на лица, те също имат падежни окончания – срв. окончание *-а-го* за агломеративен падеж м. р.: *Бѐлен нѐси здравѐго; К'е го прѐшам старѐго*. Шиц. Същата особеност се среща и при местоименията от типа на прилагателните (въпросителните, неопределителните, относителните и показателните местоимения). При част от посочените местоименни форми падежните изменения са запазени и в съвременния български книжовен език, макар че тук те са в процес на отмиране. В говора на Гора тази особеност е сравнително по-добре запазена, като засяга и показателните местоимения, както и формите на числителното *един* в служба на неопределително местоимение: *Кѐче у нас не лѐе никѐго; И ѐна го парѐсала ѐного; Со ѐного тамѐ е друк*. Шиц.

1.2. Падежни форми при съществителните от ж. р.

При съществителните от ж. р. именната деklinация в говора на Гора е регистрирана също така преди всичко при роднинските названия. Особен интерес заслужават падежните форми при съществителното *мати, матер*, които са наследени от старите **(t)er* основи. Формата *мати*, която е наследник на стб. форми за именителен и звателен падеж, има своята реализация в диалекта: *Мѐре ѓрда, ѓрдѐце, кѐйа ти е мѐти; Мѐти ти ѓе на нѐг'е?* ‘майка ти здрава ли е’; *Кѐлку*

године ти е м̀ати?; М̀ати и б̀або ѝдет на р̀абота. Шищ. В същите случаи се употребява и наследената от стб. основа за косвени падежи *матер-*: *Ми б̀иф ж̀иф б̀абу и м̀атер*. Шищ.

Същевременно именителната по произход форма *м̀ати* се употребява и в служба на косвен падеж, като се конкурира с формата *матер*, която е изконна в тази позиция: *Н̀апреи, ст̀ару вр̀еме са праѝуали м̀ати, м̀айка и б̀або; Тиє н̀ешто д̀ома зб̀орат со м̀ати*. Шищ., както: *Со м̀атера му̀а ѝе; Аку не г̀о платѝиш* [Рамазана – бел. Л.А.] *к'е си ѝздържѝиш за с̀ебе и к'е д̀ържѝиш ѝден м̀есец за м̀атери тв̀уа, а̀ку ти е б̀овна*. Шищ.; *Кай м̀атери; Д̀ейче е за м̀атери*. Бор.; *О̀вийе ѝе вел̀и с̀ино от м̀атери*. Бор.

Падежни форми са отбелязани и при лексемите *м̀айка* и *м̀ама*:

– окончание *-е* за ед. ч. общ косвен падеж след предлог *со*: *Со м̀омчича, со м̀айце, со о̀теца*. Шищ.

– окончание *-и* за дателен падеж ед. ч.: *М̀айка р̀ече: Едно ѝа̀гне са п̀у̀итили д̀ейк'и. Н̀е з̀нале да го ч̀уват; – Н̀ека с̀еди! Р̀ечи м̀ами: Н̀ишту н̀е му̀ б̀идуе. Ни н̀ога к'е ск̀ърши*. Шищ.

– окончание *-и* за родителен притежателен при съществителното *б̀аба*: *К'е о̀дите, б̀аби, мор̀и?* Шищ.

Същото окончание е отбелязано и при съществителното *м̀л̀анеста* 'невеста, булка' в служба на дателен падеж: *Д̀ейк'и и п̀ует м̀л̀анести*. Бор.

1.3. Падежни форми при съществителните от ср. р.

При съществителните от ср. р. падежните форми отново се срещат предимно при названията за лица. Характерно е, че тук окончания се реализират по-често при формите за мн. ч. Твърде често може да се чуе окончанието *-ам* за дателен падеж мн. ч. при съществителното *дете*: *Кога ко зак̀олет кра̀ва, м̀есо ко к'е ѝа̀дет, му̀же и ж̀ене и д̀ецам от шк'̀ембо с̀ушено во є̀но г̀ърне к'е д̀а̀деш; Им д̀ава а̀лва и п̀ари д̀ецам; Со зд̀рав̀е! С̀ел'ам д̀ома. Да н̀осите с̀ел'ам д̀ецам, с̀ел'ам св̀им*. Шищ.; *Да им к̀упи д̀ецам а̀лишта* ['дрехи']. Бор.

Срещат се обаче и случаи, при които падежното окончание не се реализира. При тях се наблюдава междинният стадий на прехода към аналитична синтактична конструкция – отсъствие на предлог и замяна на падежната форма от именителната: *Да им р̀ечеш д̀еца: М̀ама на̀учила л̀ен да з̀амеси*. Бор.

При формите за единствено число на съществителното *дете* не са отбелязани падежни окончания. Интересно е, че при изразяване на притежателни отношения липсва окончание за общ косвен падеж при съществителното след предлог *от*, но затова пък то се реализира при притежателното местоимение, което определя съществителното: *Ти тр̀еба да си н̀о̀-̀умна от д̀ете тв̀оега*. Шищ. При сходни условия е отбелязано и окончание *-му* за дателен притежателен, което същото се присъединява към определението: *Д̀ете му̀е со д̀ейче д̀етето б̀ратому*. Ор. Както бе посочено по-горе, за разлика от съществителните от ср. р., при съществителните от м. р. падежни окончания се срещат и при съществителното и при определението, което го пояснява: *Аман не ран̀ийа б̀ек'ур кап̀етана, т̀уко го ран̀ийа г̀орского ѝу̀нака*. Шищ. Вероятно съществителното от м. р. на гласна *б̀або*

(‘татко’ – от тур.) се схваща като съществително от ср. р., поради което не приема падежно окончание: *Нè кажуй бабету мèг’яа от нив’е*. Шищ.

Употреба на падежна форма при членувано съществително е отбелязана при лексемата *дèйче (девойче)* – окончание за дателен падеж -му: *Зèми нòджице да му сèчии кòсме дèйчетому*. Шищ.

1.4. Падежни форми в говора на Гора са отбелязани и при съществителните собствени:

– окончание -а за родителен притежателен:

Жèна муа со жèна У’стена напраиле р’уа млàнестини. Шищ.

– окончание -у за дателен падеж, след членувана форма на съществителното:

Дòбре му к’рши р’ука Ч’имету. Шищ.;

– окончание -и за дателен падеж с основа на -а:

Òна му кàже Мàрти: Дàй три дèн’а зàем мèне.; срв. в именителен падеж: *Мàрта ìе злà*. Шищ.; *Р’ук’е да и ц’фтет Вèси*. Шищ.

1.5. В диалекта на Гора се употребява и формата за звателен падеж, която е характерна за българския език. За м. р. в тази позиция е отбелязано окончание -у: *Стàни гàзу, се до т’бе к’е ме т’ур’ат*, и окончание -е: *Сайб’иенце, б’дже, ч’увай свàкому, ч’увай и нàм*. Бор. При съществителните от ж. р. е отбелязано окончание -о / -у: *Ай м’ори, д’войко*. Бор.; *Нè памтиш, мàмо; Кàк го в’икае, м’оре Ж’ело, на п’етеф што е з’горе? Чàфул’*. Ё, *м’ори, Ж’ела ми р’ече. Та свè, м’ори Ж’ел’у, свè разб’ирает!* Шищ. Срещат се и случаи, когато звателната форма се замества от именителна: *Отвори се зèмн’а та ме гл’итни*. Бор. За сравнение може да се отбележи, че в сръбски език звателната форма е специфична само за шокавските диалекти (УИЮЕ 1986, 234) – т. е. в диалектите на територията на Източна Сърбия, които представляват част от диалектния континуум на българския език.

2.1. Както вече бе подчертано, употребата на падежни форми при съществителните не-лица е силно ограничена в българския език. В една част от северозападните говори падежи се откриват при съществителните от женски род – агломеративна форма с окончание -у: *отиде на косидбу* – в диалектите с рефлекс на голямата носовка предимно у, който се отразява и в посоченото окончание³ (Стойков 1993, 228–229). Наличието на подобни форми е проследено в изследването на А. Кочева-Лефеджиева (Кочева-Лефеджиева 2012, 64–66). Авторката очертава един широк северозападен ареал, обхващащ Скопска Църна гора, Кумановско, Кривопаланско, Царибродско, Пиротско, Годечко, Брезнишко, Ломско и Видинско. Материалът от говора на Гора показва, че въпреки близката си териториална връзка с посочените диалекти (срв. Скопска Църна гора) и общността по застъпниците на стб. ж – срв. *з’уп//з’уп, к’ус, м’уж, п’ут’//п’ут, ск’упо*, както и *к’плет, к’пнина, к’снува, ст’пала; п’оп и п’опук* и др. (Христова 2008, 97–102), в горан-

³ Освен това в редица източни български говори при съществителните от женски род се генерализира форма с окончание -ъ, която също се свързва по произход с винителен падеж, но разграничение между именителни и винителни форми е отбелязано главно при имената за лица.

ския говор при съществителните не-лица аналитичният строеж на именната система преобладава. Може да се посочат различни примери за употреба на именителни форми при съществителните не-лица след предлози: *И ёно йаце во вода к'е турет*. Бор.; *Тамо во Шиштитееи, во наше село, во планина*. Шищ.; *Во зима многу студено*. Ор.; *Ни ми пуштай приганица во вода*. Шищ. (в текст на пословица, където най-често се пазят петрифицирани падежни форми); *Береме сено за стока*. Ор.; *Вържет конце на рука*. Шищ.; *К'е го стегнеме туй на земја*. Шищ.; *Да запотнеш* ['затъкнеш'] *върба на врата*. Шищ.; *И к'е мажеш нат каша, во тепсија*. Шищ. Отбелязани са само отделни примери с окончание -у за винителен падеж ж. р. в пословици: *Йабуку от йабуку панау*. Шищ. Примерът показва, че формата е загубила граматичната си семантика, поради което се употребява както за общ косвен, така и за иминителен падеж. В непосредствената реч се предпочита употребата на формата за иминителен падеж независимо от синтактичната функция: *Тийа, трапезници* ['покривки'] *мие ги викаме, к'е ги упереме утрето, к'е ги излезе на чешме и к'е ги простреме на йабука*. Шищ. Отбелязани са и случаи с окончание -и за общ косвен падеж при съществителните, означаващи положение в пространството: *Стопанин на кук'а што ѝе*. *Муш во кук'и*. Бор.; *И'ма што растет по_земи, има што се бѣсет*. Шищ.

2.2. Може да се обобщи, че при съществителните не-лица от ж. р. падежните форми не са характерни за диалекта. Те са рядкост и при съществителните не-лица от м. р., при които може да се посочат редки случаи на употреба на родително-винителна форма. По този начин се обясняват редица подобни примери в западните български говори от А. Кочева-Лефеджиева (Кочева-Лефеджиева 2012, 153): *Квас – майа бук'е* ['хлебна мая' алб.] – *пра ѝе* ['прах е']. *А га йадите со кваса вие; Бес корена нема върх; Топлища не остай без лебица*. Шищ.

Отбелязана е и форма с окончания -а при същ. от ср. р. *школо*, която се конкурира с формата с окончание -о: *Да знаиши али че немаме школа утре?; А ти е в работа, во школа?// Немаме школо*. Бор.

Подобни случаи на падежни форми при съществителните не-лица от говорите в Гора на територията на Република Косово са изнесени и в изследването на А. Кочева-Лефеджиева. Но и от този труд личи, че реализацията на именната деklinация се свързва предимно с имената за лица (Кочева-Лефеджиева 2012, 106, 146–147, 151, 160 и др.).

3.1. Падежните форми са сравнително често срещани при съществителните – названия на животни, което се дължи на семантичната им връзка с названията за лица и на факта, че те образуват един общ клас – названия на живи същества, който се разграничава от останалите не-живи. Поради спецификата на селския бит много често в речта тези названия са и персонифицирани. При тях са отбелязани родително-винителни форми с окончания -а за м. р.: *На таволина* ['маса' алб.] *к'оджа от вола, што се клал за месо на свадба*. Бор.; *Да утепаш зайце, лисица, вука, йарѣбица, чапле*. Шищ.; *И после че зѣмеш кодна, че ставиши рало и че ги сиѣиш, че тураш на брѣзда компири*. Бор.; *Му утепаф кон'а*. Шищ.

В същите случаи е отбелязана и употреба на формата за иминителен падеж: *Со кòн', и се пòкрива* [засипва при сеитба] *со кòн'*. Бор.

При тази лексикална група съществителни се среща и окончание -у за м. р. дателен и общ косвен падеж: *Сàмар кòну не му се мèруйе; Старуму_кон'у не му пàнуа вода у кòлено; К'е йàдиш по вòлку*. Шищ.

Отбелязано е и окончание -е за дателен падеж ж. р. ед. ч.: *Цвèкин'а ги дрòбет и ги тóрает стòк'е, да йàдет стòка*. Бор.

При формите за мн. ч. е отбелязано е и окончание -ем за дателен падеж ж. р.:

Кòприве, бèлице [‘клонки с бели цветове’] *и нìва* [‘тях’] *к'е ги йздрубим, к'е ги дàим òфцем*. Шищ.

4.1. При проследяването на остатъците от синтетични конструкции може да се посочат и случаите на безпредложно свързване при съществителните, които са отбелязани в говора на Гора: *Плòчи* [‘подкови’] *се стàвее кòни*. Бор.; *Што ми òстаиф òтец, йà к'е òстаим сìнове; Да им òднесит òбет* [‘сено за животните’] *вòлоф*. Шищ.; *И тийе йàгне к'е гу òдвойат. Йèно пàрче дòма к'е го остàйет, йèно к'е го дàдет во фàрефìс* [‘рода’ – алб.], *йèно к'е го дàдет фùкари, кой йе фùкара*. Бор.; *Пàнджар крàви го тóраме; Òва йе èна йàгода, да га сипеме, демèк кòшиница; Кòмпирине? Ги сийеме нìва. А йè бàфча гòлема – нìва*. Бор.; *Со трàфк'е во вода че се кòпет дèйк'е, дèца и пòсле че тóрает стòк'е*. Бор. Тези примери се конкурират с употребата на аналитични конструкции от предлог и форма за именителен падеж: *Сийеме тийе за стòк'е да йàдет ъри, пчèница, òвес*. Бор.

В заключенията от анализа на състоянието на именната деklinация в говора на областта Гора, Република Албания може да се направи изводът, че въпреки териториалната отдалеченост на областта, диалектите тук споделят основните тенденции, характерни за българския език. Остатъците от падежната система се реализират преди всичко при имената за лица и при близките по семантика до тях названия на животни. Характерно за областта е силното ограничение на винителната форма с окончание -у при имената за ж. р. ед. ч.

Съкращения

Бор. – с. Борйе, Кукъска Гора

ед. ч. – единствено число

ж. р. – женски род

м. р. – мъжки род

мн. ч. – множествено число

Ор. – с. Ореше, Кукъска Гора

срв. – сравни

ср. р. – среден род

стб. – старобългарски

Шищ. – с. Шищавец, Кукъска гора

Литература

- Бояджиев Т. (2012), *Склонени членувани форми в българските диалекти*, [в:] *Книжовен език и диалекти. Избрани трудове*, София.
- Кочева-Лефеджиева А. (2012), *За народната основа на старобългарския език*, София.
- Мирчев К. (1972), *Старобългарски език*, Велико Търново.
- Младеновић Р. (2001), *Говор Шарпланинске жупе Гора*, Српски Дијалектолошки Зборник, XLVIII.
- ОПРБЕ**, *Официален правописен речник на българския език*, София 2012.
- Стойков С. (1993), *Българска диалектология*, София.
- Тончева В. (2012), *Непознатата Гора*, София.
- УИНОЕ**, *Увод в изучаването на южнославянските езици*, ред. В. Георгиев, Д. Иванова-Мирчева, И. Кочев, М. Деянова, С. Стоянов, София, 1986.
- Христова Е. (2008), *Съвременни застъпници на стб. назални гласни ж и л в горанския говор в Албания*, „Македонски Преглед”, XXXI, 2, с. 97–102.